

France Klopčič

PROTIVOJNO STALIŠČE SLOVENSKE SOCIALNODEMOKRATSKE STRANKE LETA 1914 IN 1915

Dokaj razširjeno je poenostavljeno mnenje o vedenju socialnodemokratskih strank do imperialistične svetovne vojne ob njenem začetku leta 1914, da so namreč vse glasovale za vojno ali se izjavile v njen prid in s tem za notranji red v državi, z izjemo dveh strank, boljševikov v Rusiji in srbskih socialnih demokratov, ki so zavzeli dosledno in aktivno protivojno stališče.¹

Zares, ruski boljševiki in socialni demokrati Srbije so ostali zvesti internacionalističnim načelom. Bili so odločni nasprotniki imperialistične vojne, pa so energično in javno, ne glede na posledice, in kolektivno kot stranka oznanili svojo protivojno politiko in jo aktivno izvajali.

Res je, da so socialnodemokratske stranke Nemčije, Francije, Anglije, Avstrije (v njenem osrednjem nemškem delu) podprle meščansko vladu, vsaka svojo, v njihovi vojni politiki; podlegle so šovinizmu in celo vojni hujskariji ter s tem zavrgle socializem in mir ter prizadejale smrtni udarec obstoječi do tedaj Drugi ali Socialistični internacionali, ki je naglaga povsem določene mednarodne obveznosti socialističnim strankam.

Kar se pa tiče drugih socialnodemokratskih ali socialističnih strank, ki se niso vedle tako kot ruska ali srbska, jih ne moremo a priori uvrstiti med stranke z »izdajalskim obrazom«. Med njimi so velike razlike. Njihova stališča nihajo od nasprotovanja vojni do zagovarjanja dane vojne.

Tako ne moremo slovenske socialnodemokratske stranke — njen uradni naslov je bil Jugoslovanska socialnodemokratska stranka, skrajšano JSDS — prišteti k šovinističnim strankam, k strankam vojne, ter jo priravnati k nemški ali francoski ali k nemško-avstrijski. Obstajajo zgodovinska dejstva, ki tega ne dopuščajo. Ta dejstva moramo upoštevati in obnoviti zgodovinsko resnico.

Slovenska socialnodemokratska stranka, ki je nastala leta 1896, je imela velike slabosti in pomanjkljivosti. Slovenski komunizem — in nihče drug! — je razkril te hibe bolj ali manj temeljito, saj je vznikel v hudem boju z njimi in je še dolga leta vodil boj zoper te hibe. S tem pa ni rečeno, da so slovenski komunisti odrekli socialni demokraciji njene

¹ Glej »II. kongres Komunistične stranke Slovenije«, Ljubljana 1949, str. 25: »Leta 1914 je avstromarksizem tudi v Sloveniji docela razgalil svoj izdajalski obraz: podprl je »svoje« centralne imperialiste, ki so skupaj z antantnimi zanetili svetovni požar.« Glej tudi »Vodnik skozi čas in družbo«, Ljubljana 1960, str. 171 in 179 in še nekatera dela.

zasluge v prebujanju in organiziranju slovenskega delavstva, v prepojitvi njegovega naprednega dela z idejami marksističnega socializma. Nikakor ne! Prva seja pokrajinskega sveta Komunistične stranke Jugoslavije za Slovenijo je dne 5. septembra 1920 zabeležila izjavo: »Mi smo dediči socialne demokracije... toda dediščina je strašno zanemarjena.«²

Slabosti in pomanjkljivosti slovenske socialne demokracije so se prepletale z njenimi zaslugami za vzpon delavskega razreda na Slovenskem. Ne enega ne drugega ne gre zanikati. Jemati samo negativne strani in na tej podlagi zanikati socialnodemokratsko stranko kot napredno silo naroda Slovencev in jo poteptati v blato, kakor včasih delajo »radikalni« pisci,³ nismo upravičeni, če hočemo odkriti resnično podobo preteklosti. Bodimo objektivni in priznajmo vsakemu pojavu njegovo stvarno vrednost!

Med zasluge slovenske socialnodemokratske stranke spada njeno vedenje v izredno kritičnem času prve svetovne vojne: ni odobravala vojne in ni podlegla vojnemu šovinizmu.⁴

I.

Ko so se v Sarajevu razlegli streli pripadnikov »Mlade Bosne«, je slovenska socialnodemokratska stranka imela v Ljubljani svoj redni, deveti po številu, zbor ali kongres. Novica o atentatu na avstroogrškega prestolonaslednika Franca Ferdinanda je prodrla tudi v kongresno dvorano. Predsednik zbora Anton Kristan, desno usmerjeni vodja JSDS, čigar vloga se je po odhodu Etbina Kristana v Ameriko povečala, je delegatom predložil sozvalno izjavo. Tedaj se je oglašil k besedi dr. Henrik Tuma, najpametnejša glava socialne demokracije, ki je zavrnil predlog: »Kaj ima socialna demokracija sploh opraviti s habsburškimi nadvojvodi? Kak interes imamo mi kot delavska stranka na tem, kar se vrši v šovinističnih krogih avstrijskih nacionalističnih strank?« Predlagal je, da gre zbor prek Kristanovega predloga na dnevni red. Delegati so zaploskali temu zadnjemu predlogu, dasi »z nekim obotavljanjem«.⁵

Strankino glasilo »Zarja«, ki je izhajalo tedaj dvakrat tedensko, se je razlikovalo od vseh drugih slovenskih listov s tem, da ni priobčevalo

² Fr. Klopčič, Velika razmejitvev, Ljubljana 1969, str. 236 (poročilo Lovra Klemenčiča).

³ Svež izbruh vnaprejšnjega sovražnega odnosa do slovenske socialne demokracije kaže članek Dušana Bufona v Naših razgledih z dne 9. januarja 1970 z naslovom »V Trstu od leta 1901 do leta 1919, nekaj pripomb k Bahunovi avtobiografiji«. V njem piše pisec: »Danes ni več mogoče kazati na slovensko socialno demokracijo kot najnaprednejši izraz slovenskega političnega čustvovanja, mišljenja in hotenja one dobe, ker ni to nikdar bila.« Mimogrede rečeno, ta tržaški pisec piše prav tam o »še do danes nedoseženem« cilju zedinjene Slovenije, s čimer pač izpričuje slovenski šovinizem.

⁴ Zanimivo je, da na že omenjeni prvi seji pokrajinskega sveta KSJ za Slovenijo dne 5. septembra 1920 poročevalec Lovro Klemenčič ni očitil slovenski socialni demokraciji nobenega »izdajstva« ali »šovinizma« ob začetku vojne leta 1914, dasi je ostro napadel njeno politiko. Lovro Klemenčič, preporodovec pred vojno in komunist od leta 1919 dalje, je pač iz prakse vedel, da bi bil tak očitek neutemeljen.

⁵ Henrik Tuma, Iz mojega življenja, Ljubljana 1937, str. 331–332.

nobenenh brzojavk in drugih vesti o atentatu v Sarajevu, o pogrebnih svečanostih in podobno, da se torej ni vključilo v žalne manifestacije in vdanostne izjave habsburški dinastiji. V dveh zaporednih številkah je »Zarja« svojo prvo stran v celoti posvetila obsežnemu poročilu o poteku strankinega zbora in o njegovih sklepih.⁶ Šele na drugi strani je »Zarja« dne 1. julija v načelnem članku »Atentat« zavzela stališče do dogodka v Sarajevu. Odklonila je atentat: po naukih socialne demokracije ne odločajo posamezni ljudje, ampak realne razmere. Dotod — piše »Zarja« — se naša sodba najbrž ujema z oficielno, odtod dalje pa gre za druga vprašanja. Atentat je namreč plod nezdravih razmer v anektirani deželi Bosni in Hercegovini, kjer je veliko snovi za upravičeno nezadovoljstvo širokih krogov. Ti vzroki naj izginejo!

Takšen odnos do umora v Sarajevu se je temeljito razlikoval od stališč takratnega klerikalnega in liberalnega časopisja. »Zarja« takole označuje list slovenske ljudske stranke »Slovenec«:

»Kdor pazno bere zadnje dni »Slovenca«, ima vtis, da bi ti ljudje najraje zatajili svoje slovenstvo in slovanstvo. Naglašajo samo svoje katoličanstvo... Pisanje »Slovenca« o velesrbski propagandi med mladino v naših krajih je prav tako denunciantsko kakor pisanje najzagrizenejših graških nacionalističnih listov.«⁷

Zadosti jasno oznako daje »Zarja« tudi liberalnemu »Danu«, glasilu »narodno socialnih delavcev«:

»Velikanski salto mortale je napravil zadnje dni najrrradikalnejši list na Slovenskem, ljubljanski »Dan«. Take izraze lojalnosti in patriotizma je nagrmadil ta list, ki je bil vedno ponosen na konfiskacije zaradi svojega simpatiziranja s Srbi, da je zatemnil celo »Slovenca«.⁸

Zato končuje »Zarja« novico z ugotovitvijo, da je »Dan« »žurnalistična cunj«.

Nad vse značilna za slovensko meščanstvo je izredna seja deželnega odbora vojvodine Kranjske v Ljubljani dne 1. julija 1914, ki so se je pod predsedstvom deželnega glavarja dr. Ivana Šušteršiča udeležili odborniki tako liberalne kakor klerikalne stranke. Upira se navajati hlapčevske izjave dr. Šušteršiča o nadvojvodi, o božji previdnosti, o preljubem cesarju ipd. Zadostuje njegova politična izjava:

»Žalost, globoka, iskrena žalost, pretresa srca zvestega naroda v Kranjski vojvodini in sveta jeza nas navdaja nad podlim činom veleizdajalskih zarotnikov in nad vsemi njihovimi sokrivci — sveto ogorčenje zoper hudodelsko velesrbsko propagando, ki, zaščitena po brezvestni potuhi, požrešno steza svoje v krvi namočene zločinske roke proti najlepšim deželam naše skupne avstrijske domovine.«

Izjava, ki ne potrebuje komentarja, je bila vnesena v zapisnik sej deželnega odbora s tem, da se razmnoži v tiskarni in razpošlje. Seja je sklenila tudi »slovesno sv. mašo zadušnico«. Vse to je bilo »soglasno sprejeto«.

⁶ Zarja, Ljubljana, št. 850 in 851 z dne 1. in 4. julija 1914.

⁷ Zarja, št. 851 z dne 4. julija 1914, rubrika Iz domačih krajev.

⁸ Prav tam.

O politični atmosferi v Sloveniji po sarajevskem atentatu piše »Zarja«, ko poroča o shodu slovenske ljudske stranke v Ljubljani:

»Shod pa je bil v resnici višek hujskanja proti Srbiji in Srbom... Pod plaščem patriotizma sta govornika Povše in Šušteršič razpaljala sovraštvo... proti naši sosedni državi... O Sarajevu je dejal (Šušteršič. F. K.), da je to mesto roparski brlog. Tako se izraža mož, ki si domišlja, da je voditelj slovenskega naroda. Naravnost ogabno je bilo pa Šušteršičevo poveljevanje rajnega prestolonaslednika. Imenoval ga ni drugače kakor »velikana« in »diko vsega človeštva«... Lepo je tudi bilo, da se je udeležil te ostudne hujskarije naš presvetli knez in škof Anton Bonaventura (Jeglič. F. K.)... Silno potrpežljiv je bil na shodu policijski komisar, ki ni prekinil Šušteršiča, ko je hujskal na vojno... Klerikalci naj si pa zapomnijo, da žanje vihar, kdor seje veter.«⁹

Mar iz te kratke, toda izrazite beležke ne veje odločen protivojni veter, ki ga zagovarja »Zarja«? Mar niso tu razkrinkane poglobitve politične sile, ki razvnemajo sovraštvo med narodi? Mar ni v zaključku prejšnjih besedi o bodočem viharju?

Značilno za socialnodemokratsko »Zarjo« v dobi šovinistične gonje je bila tudi priobčitev članka »Morilec kapitalizem«. Po uradni statistiki so zadnja leta izgubili življenje tisoči delavcev zaradi nezgod v industriji, rudarstvu in v prometu. Meščanski listi — pripominja »Zarja« — tekmujejo med seboj v obsodbi sarajevskega umora, nič pa nočejo vedeti o umoru tisočev delavcev.

In ko se »Zarja« ponovno vrača k umoru v Sarajevu, piše v uvodniku »Razmere v Bosni in Hercegovini« takole:¹⁰

»Srbi, Hrvatje in mohamedanci, ki niso fevdalci, čutijo sedaj na lastni koži, kako težko je življenje pod vladno monarhije. Združujejo se vedno bolj, da nastopajo proti nasprotniku, tujemu kapitalistu, »švabu«. Če nadaljuje vlada z nasilnim režimom, tedaj se ne sme čuditi, če dobi nekega dne tudi nasilni odgovor. In tukaj je izvor atentata, zakrivil ga je nasilni režim.«

Pri takšni oceni položaja pač ni mogoče sklepati o pripravljenosti slovenske socialne demokracije braniti Avstrijo, razpihovati vojno psihozo. Njena opozicija v Avstriji se ni niti malo omilila. Nasprotno, zaostrila se je. »Zarja« sklepa poročilo o ultimatumu avstro-ogrske vlade srbski vladi v Beogradu s stavkom: »Med vojno in mirom smo te dni.« V drugi informaciji o noti avstrijske vlade pravi na kraju: »Če izroči avstrijska vlada res noto te vsebine, tedaj je to provokacija prav po želji vojnih hujskačev in ni prav nič drugega kakor ultimatum.«¹¹

»Zarja« je bila zaplenjena.

Če k temu dodamo še vesti, ki jih je objavljala le »Zarja« — o policijski strahovladi na Hrvaškem, o nezakovitosti vlade grofa Stürgkha, o aretacijah delavcev, ki so odobravalı atentat na prestolonaslednika idr.

⁹ Zarja, št. 852 z dne 8. julija 1914, beležka »Furor patrioticus«.

¹⁰ Zarja, št. 857 z dne 25. julija 1914. Članek ima podatek: »V Sarajevu, sredi julija«. Ker je inž. Anton Štebi, levi socialist, živel takrat v Sarajevu, je uvodnik nedvomno njegov.

¹¹ Prav tam.

— se nam ustvarja podoba o prevladujoči politični miselnosti v vodstvu slovenske socialne demokracije: samostojnost in treznost v presoji političnega položaja, odpor šovinizmu, nastop proti vojnemu hujškaštvu.

To pomeni, da slovenska socialnodemokratska stranka junija in julija 1914 ni zdrknila v splošen potok meščanske gonje sovraštva med narodi, ampak da je stala neodvisno sredi slovenske družbe, osamljena sicer, toda nepremagana, na demokratičnih stališčih, ki jih je s seboj nosil človeški napredek. Ni se dala zasnubiti ne avstrijskemu patriotizmu, ne nacionalnemu šovinizmu. Njena politika je v občem bila proti vojni.

O tem si je bila avstrijska državna oblast na jasnem..

V poročilu ljubljanskega državnega pravdnštva z dne 15. januarja 1915 »o kršitvah javnega miru v letu 1914« najdemo več zanimivih mnenj o slovenski socialni demokraciji in njenem glasilu »Zarja«. ¹²

Medtem ko državni pravdnik omenja, da se nadaljuje razkroj narodno-napredne stranke in da o narodno-socialni stranki »ni slišati in videti nič več«, piše o socialni demokraciji takole:

»Komaj opazno se je tudi med Slovenci na Kranjskem razvila čista socialnodemokratska stranka. Nekaj pomena ima le v Ljubljani, v Idriji (kjer večina občinskega odbora pripada socialdemokratom) in v nekaterih rudarskih (Zagorje ob Savi, Litija) in industrijskih krajih (Jesenice). »Rdeči prapor«, glasilo socialnih demokratov, je pisal dokaj zmerno, česar pa ne gre trditi o poznejšem dnevniku »Zarja«, ki se je med vojno na Balkanu in kasneje skorajda prepustila nacionalnim težnjam.«

»Zarja« je bila zato l. 1914 večkrat zaplenjena (št. 837, 840, 853).

Isto poročilo omenja položaj po avstrijskem ultimatumu Srbiji julija 1914:

»Ultimatum je ostro napadla samo socialnodemokratska »Zarja« (št. 857), zato je bil list po paragrafu 300 državnega zakona zaplenjen in potem sploh ni več izšel.«

Hkrati s splošno mobilizacijo in z vojno napovedjo Srbiji je avstrijska oblast nastopila tudi proti slovenski socialni demokraciji.

Na podlagi izjemnih določil je deželno predsedstvo Kranjske dne 27. julija 1914 ustavilo izhajanje socialistične »Zarje« in sindikalnega lista »Rudar«. Ustavljena je bila dejavnost »nekaterih socialnodemokratskih društev glede na morebitne protimilitaristične izpade« in sicer političnega društva »Bodočnost« in treh krajevnih organizacij Prvega splošnega pravovarstvenega in strokovnega društva za Avstrijo (to je železničarjev) in sicer dveh v Ljubljani in ene v Spodnji Šiški. ¹³

¹² Fond Predsedstva ministrstva za notranje zadeve na Dunaju, poročila; mapa 15.720 iz leta 1916, Arhiv Slovenije. Poročilo, sestavljeno v nemščini, obsega 40 tipkanih strani. Odposlano je bilo višjemu državnemu pravdnštvu v Gradec. Navedbe je prevedel pisec.

¹³ Pismo deželnega predsedstva Kranjske v Ljubljani ministru notranjih zadev na Dunaju z dne 31. julija 1914, Zl. 281/Mob., mapa 15.720 iz leta 1916, Arhiv Slovenije. Isto pismo poroča še o ustavitvi listov »Dan« in »Glas Juga« ter ustavitvi dejavnosti društev »Prosveta« in »Skala«, zveze jugoslovanskih železničarjev, Narodno-socialne zveze in Slovenske Sokolske zveze. Za ustavitev listov je naveden razlog: zaradi panslavističnih in srbofilskih teženj. F. Gestrin in V. Melik omenjata v »Slovenski zgodovini od konca osemnajstega

Izbruh vojne je ustvaril docela nov položaj. Kako se je izkazala slovenska socialnodemokratska stranka?

Do protivojnih nastopov leta 1914 v obliki stavk, demonstracij ali zborovanj ni prišlo, ne spontano med delavskimi množicami, ne organizirano s strani socialnodemokratske stranke. JSDS ni nastopila kot kolektivna sila proti vojni. Ni se odločila za direktno in množično protivojno dejavnost v duhu politike »vojna vojni«, kar bi zahtevalo preureditev strankinih vrst ter spremembo taktičnih in organizacijskih prijemov, npr. prehoda v ilegalo.^{13a} Ne, slovenska socialna demokracija se ne more pohvaliti s takšno revolucionarno protivojno akcijo in torej z dosledno internacionalističnim in protiimperialističnim stališčem.

To je dejstvo, ki ga je treba upoštevati pri presoji socialnodemokratske stranke, njene politike in dejavnosti ob izbruhu vojne leta 1914.

Pričujoči članek se pri tem ne dotika vprašanja, kakšne so bile možnosti za protivojne akcije, še posebej njihovega obsega in njihovega smotrnega vodstva ustrezno nastalemu položaju leta 1914, npr. v položaju, ko so se vse slovenske meščanske stranke vključile v vojno politiko Avstrije.

Dejavnost JSDS se je v začetku vojne leta 1914 zelo skrčila. Političnih nastopov, razen v tisku, ni bilo. Ostala je vsakodnevna dejavnost njenih sindikatov in konzumnih združenj, ki je med delavci imela pomen. Izhajalo je nekaj sindikalnih listov, ki so bili pod njenim idejnim vplivom in kjer je večina snovi obravnavala delavsko življenje, vmes pa so bile raztresene politične vesti in ocene. Tega tiska ne smemo podcenjevati, saj je bila vloga tiskane besede v tedanji politični napetosti in zaradi odpadlih zborovanj večja in odgovornejša kot v mirni dobi.

O splošnem stanju v taboru socialne demokracije na Slovenskem je pozneje pisal Albin Prepeluh-Abditus, eden njegovih voditeljev. Dejal je, da prepoved izhajanja »Zarje« ni odločilno vplivala na duhove v delavskih vrstah: »Poglavitno je bilo drugo razočaranje, ki je misleče posameznike, pa tudi preproste delavske pokretaše duševno potlačilo. Skoraj po vseh evropskih parlamentih so po izvršenem zavrtnem umoru Jeana Jaurès-a socialistični poslanci kompaktno glasovali za vojne kredite in s tem za vojno — kljub svečanim resolucijam, sprejetim tik pred vojno na mednarodnih socialističnih kongresih...«¹⁴

Ker »Zarje« kot osrednjega socialnodemokratskega glasila po 27. juliju 1914 ni bilo več na dan, je potrebno nadrobneje ustaviti se pri drugih časnikih pod vplivom JSDS. Saj je v tem tisku mogoče odkriti idejnopolične in miselne procese v taboru socialne demokracije.

Ta tisk ni bil enoten, še manj dosleden. V njem najdemo protivojna stališča in izjave v prid »obrambe domovine«. Takšna protislovnost je

stoletja do 1918«, str. 328 le prepoved Narodne strokovne organizacije v Ljubljani in Trstu, ne pa še prepovedi drugih organizacij, npr. socialnodemokratskih, sokolskih in drugih.

^{13a} Glej o tem V. I. Lenin, Zbrana dela (v ruščini), V. izdaja, zv. 26, str. 261, o legalizmu.

¹⁴ Albin Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi, Ljubljana 1938, str. 63.

odražala deloma zmedo v vrstah slovenskih socialnih demokratov, deloma obstoj posameznih reformističnih žarišč.

Septembra 1914 je namesto ustavljenega »Rudarja« na novo ustanovljeni list »slovenskih rudarjev in fužinskih delavcev avstrijskih« z nazivom »Rudniški delavec« s sedežem v Zagorju ob Savi, pisal, da »je bila po celi Bosni razširjena dobro organizirana veleizdajalska sodrga« n da je »treba odvrniti možnost, da bi Evropa postala kozaška«. ¹⁵ Tu imamo pred seboj hud primer srbo- in ruso-fobije, docela v duhu uradne avstrijske politike. Toda isti list je delavcem razlagal vzroke vojne v popolnem nasprotju z uradnim tolmačenjem: »To je vojna kapitalizma, to je vojna za novo razdelitev sveta«. »Za novo razdelitev Evrope in sveta se bije boj. To je katastrofa, h kateri je dovedel kapitalistični razvoj...« ¹⁶ In če se list zavzema za »procvit nove Avstrije« po vojni, dodaja takoj, da ima »nova« — ne stara! — Avstrija »postati domovina svobodnih narodov«. Kako združiti ta dva pojavi, Avstrijo in svobodne narode, ki se združiti nista mogla, tega list seveda ni povedal in prav tako ne, kaj mu je važnejše od teh dveh možnosti.

»Kovinar«, slovensko glasilo Avstrijske zveze kovinarjev, je čez vso prvo stran objavil poziv centralnega odbora te zveze na Dunaju, v katerem je bil tudi »patriotski« stavek: »Po končani vojni — iz vsega srca želimo, da bi bil izid vojne za nas zmagovit — se bo vrnilo na tisoče naših članov. Trla jih bo težka skrb brezposelnosti...« ¹⁷

V tem dunajskem pozivu se razodeva miselnost avstrijskih reformističnih socialdemokratov in zlasti sindikalne birokracije: vojna, ki naj se konča zmagovito, ne bo pobrala tisočev kovinarjev, vrnili se bodo z vojne, pa bo šlo vse po starem, le skrb za brezposelne bo nadležna. Tu je vojna slika kar prijetna, slabše pa bo po njej. Razume se, da pri takih ocenah ni več nobene protikapitalistične in socialistične usmerjenosti. Slovenski »Kovinar« se od takih političnih koncepcij ni odmaknil, vsaj javno ne.

Drugače je pisal »Železničar«, glasilo slovenskih železničarjev, organiziranih v sindikatu, ki se je imenoval Prvo splošno pravovarstveno in strokovno društvo za Avstrijo. V njem je odkrito zapisano:

»Organizirano delavstvo nasprotuje načeloma vsaki vojni in tega tudi nikdar ni prikrivalo.« ¹⁸

V njem najdemo tudi poročilo o nasprotujočih si stališčih nemških in ruskih socialnih demokratov. Tako je poslanec Haase končal svojo izjavo v nemškem državnem zboru dne 4. avgusta 1914 z besedami: »Na podlagi teh temeljnih nazorov dovoljujemo vojne kredite.« Drugačna je izjava ruskih socialnih demokratov v dumi 8. avgusta 1914, ko med drugim trdijo: »... globoko smo prepričani, da ... najde proletariat sred-

¹⁵ Rudniški delavec, št. 2 z dne 2. okt. 1914 (izdajatelj M. Čobal, odg. urednik I. Tokan), članek Svetovna vojna s stališča delavca in beležka Razno.

¹⁶ Prav tam, članek Resni časi.

¹⁷ Kovinar, Trst, leto I, št. 1, okt. 1914. Izdajatelj in odg. urednik je bil Ignac Mihevc. Hrani Zgod. arhiv CK ZKS, Ljubljana.

¹⁸ Železničar, Trst, št. 16 in 17 z dne 1. sept. 1914, članek Vojna in delavstvo.

stva, da naredi hitro konec vojne«. To zadnjo izjavo je slovenski »Železničar« opremil s podatkom: »Po tej izjavi so socialnodemokratski poslanci kakor tudi trudoviki zapustili duno.« Šlo je torej za protest ruskih delavskih zastopnikov.

Ni dvoma, da informacija o tako različnih glediščih med socialnimi demokrati ni bila slučajno montirana pod skupnim naslovom »Socialna demokracija in vojna«.¹⁹

Dasi v navedenih primerih iz slovenskega socialnodemokratskega tiska — kot rečeno — ni doslednosti, dasi se v njem pojavljajo glasovi za in proti vojni, v njem vendarle ni vojnega hujskaštva. To ga odlikuje. V tem je tudi velika razlika v primerjavi z nemškim ali avstrijskim socialnodemokratskim tiskom. Ko so nemški socialistični poslanci v Berlinu glasovali 4. avgusta 1914 v parlamentu za vojne kredite, je dunajska »Arbeiter-Zeitung« dan pozneje v članku socialnodemokratskega voditelja Austerlitz^{19a} z naslovom »Dan nemške nacije« pozdravila vedenje berlinskih sodrugov. Ista »Arbeiter-Zeitung« je priobčila tudi vojniševniški članek ter mu dala naslov »Juriš, hura, naprej!« Bistveno se ni prav nič ločila od krščanskega glasila »Reichspost«, ki je klicala »V imenu božjem udri ga!«

Nad vse značilno za idejnopolične premike v vodstvu slovenske socialne demokracije po prvih tednih vojne je pisanje zadnje številke strankinega teoretičnega in publicističnega glasila »Naši zapiski« septembra—oktobra 1914. Uvodnik v reviji je napisal dr. Henrik Tuma in v njem zabeležil prva spoznanja, ki mu jih je narekovala vojna.

H. Tuma ugotavlja najprej, »da je kljub vsem znakom bližajoče se vojne internacionalna socialna demokracija stala nepripravljena«. »Nobena, tudi najmočnejša socialnodemokratska stranka na svetu ni bila v stanju vojne preprečiti v trenutku, ko je bila mobilizacija diktirana, ko so prenehale konstitucionalne moči vojujočih se držav.« Tolaži se z nalogo, »da vzdržimo svoje strokovne in politične organizacije«.²⁰

V zgornji ugotovitvi in minimalni nalogi še ne najdemo vsega Tumovega idejnega sveta. Njegova prodorna misel se je dokopala do globljih spoznanj.

Prvo njegovih bistvenih spoznanj glasi takole:

»Ako je vojna imela do sedaj že kak določen rezultat za socialno demokracijo, je ta, da je zatrla vse fraze anacionalizma in antinacionalizma in da je z neodoljivo konsekvenco dejstev ustanovila, da je podlaga in ves razvoj socialne demokracije k bistvenemu internacionalizmu v tem, da postane vsaka narodnost avtonomna v kulturnem in političnem oziru.«²¹

¹⁹ Prav tam, št. 18 in 19 z dne 1. okt. 1914. Proti vojnim kreditom v nemškem parlamentu je glasoval Karl Liebknecht šele 2. dec. 1914, edini med približno 100 soc. dem. poslanci.

^{19a} V. I. Lenin je imel Friedricha Austerlitz za »zastopnika najbolj umazanega nemškega šovinizma« (Zbrana dela, V. izdaja v ruščini, zv. 27, str. 266).

²⁰ Naši zapiski, Gorica, št. 9—10 (sept.-okt.) za 1914 leto, str. 225 in 227.

²¹ Prav tam, str. 227.

Pazljivi bralec bo opazil predvsem, kako je Tuma tolmačil mednarodnost: brez avtonomije za vsak narod ni nobenega bistvenega internacionalizma. Danes se nam tak nauk zdi sam po sebi razumljiv, toda leta 1914 je bil nov, prenikav.

Značilno je tudi, kako Tuma mimogrede ošvrkne škodljivo prakso nekaterih socialnodemokratskih strank, ki se je izražala v »anacionalizmu«, to je ravnodušnosti do nacionalnih gibanj, in v »antinacionalizmu«, to je nasprotovanju tako upravičenim nacionalnim kot nevarnim nacionalističnim težnjam, brez upoštevanja razlik med nacionalnim in nacionalističnim. »Frazel!« — pravi o teh dveh pojavih socialnodemokratske prakse, ki si ju je vzel za tarčo: zadetek je bil. poln!^{21a}

Drugo njegovo bistveno spoznanje se nanaša na jugoslovansko vprašanje. Pravi, da je slovenska socialna demokracija »svoje stališče v avstrijski politiki glede jugoslovanskega vprašanja precizirala« in da »tudi danes ob vojni ne more spreminjati svojega stališča«. Ta poudarek ni slučajen, storjen je očitno glede na razkroj v vrstah narodno-napredne ali liberalne stranke. Tuma pravi dalje: »...tudi v porazu srbske narodne države ne vidimo nikakega poraza jugoslovanske ideje«, to se pravi ideje zedinjenja jugoslovanskih narodov.²²

Henrik Tuma hoče s tem reči, da izid vojne ne bo spravil z dnevnega reda nacionalnega vprašanja, za rešitev katerega ima slovenska socialna demokracija svoj neomajni program.

Kakor vidimo, se teoretik slovenske socialnodemokratske stranke ustavlja na takratnih vozliščnih vprašanjih: na mednarodnosti, na nacionalni svobodi (tako je namreč treba, v razmerah vojne, cenzure, razumeti Tumovo opredelitev avtonomije »v kulturnem in političnem oziru«) in na jugoslovanstvu.²³ Prvi nauki po prvih mesecih vojne so Tumo spodbudile k idejam, ki so ustrežale novim razmeram in hkrati prerasle njegov čas.

Tretje bistveno spoznanje, ki ga H. Tuma le nakazuje v uvodniku »Naših zapiskov«, glasi:

^{21a} V. diskusiji z nasprotniki samoodločbe narodov je Lenin leta 1916 zapisal o podobnih pojavih, ki jih omenja H. Tuma: »...kritika revolucionarnih marksistov ne sme biti uperjena proti nacionalnemu gibanju, ampak proti temu, da bi ga zmanjšali in popačili, da bi ga sprevrgli v drobnjakarsko pretepaštvo. Mimogrede rečeno, prav to pozabljajo zelo mnogi avstrijski in ruski socialni demokrati, ki svojo upravičeno jezo nad malenkostnim, odurnim in ubogim nacionalnim razdorom — kakor npr. prepir in pretep zavoljo uličnih napisov, na kakšnem jeziku naj bo zgornji, na kakšnem pa spodnji — sprevračajo v negativen odnos do nacionalnega gibanja... Nam je smešno in mora biti smešno vsako malenkostno nacionalno prerekanje in nacionalno barantanje med narodi v Rusiji in Avstriji, vendar to ne pomeni, da lahko odredimo podporo nacionalni vstaji ali vsakršnemu resnemu, splošnonacionalnemu boju zoper narodnostno zatiranje« (Zbrana dela v ruščini, izdaja V., zv. 30, str. 113—114).

²² Glej op. 20, str. 229 in 233.

²³ Glede na ta dejstva so neutemeljene in skrajno neodgovorne trditve Dušana Bufona v že omenjenem sestavku v Naših razgledih (gl. op. 3) o »konservativnosti Tumovih 'starih' marksistov«, o tem da slovenska socialna demokracija »ni imela ne vodila emotne narodnostne politike«.

»Že posamezni, blizki sledovi sedanje vojne kažejo v notranjosti države sociološke posledice, ki leže obenem v smeri socialističnega gibanja.«²⁴

Mnogo bolj jasno se je o tem izrazila revija »Naši zapiski«, ko je na zadnji strani številke priobčila obvestilo upravnništva in uredništva, to se pravi izdajatelja in urednika revije Henrika Tume:

»Izid vojne ustvari za gotovo docela nov gospodarski, političen in socialen položaj. Tudi socialna demokracija morala bo revidirati svoje delo, morala postaviti novih ciljev, po njih urediti svojo taktiko.

Kar danes čutimo vsi, je to, da mora na zrušeninah starega nastati nova še večja stavba solidarnosti delavstva — aktivnejša internacionala.«²⁵

Vojna se je komaj začela, a socialistična revija že ugiba o prihodnosti in jo vidi v socializmu, v mednarodni solidarnosti delavstva, v novi internacionali, ki mora narodom dati svobodo. Tak optimizem je bil redak takrat, zdel se je neutemeljen...

Če zdaj strnemo opazovanja o pisanju socialnodemokratskega tiska pred izbruhom vojne in po njenem začetku, od »Zarje«, »Železničarja«, »Rudniškega delavca«, »Kovinarja« do »Naših zapiskov«, v čemer se je odražalo stališče JSDS, tedaj je upravičen zaključek, da posamezni glasovi za vojno v tem tisku niso odražali osnovne politične linije slovenske socialne demokracije; poglavitna oznaka tega tiska je bilo protivojno stališče. Posamezne izjave v duhu uradne avstrijske vojne politike so nakazovale, bodisi da so znotraj JSDS obstajali in delovali posamezni reformisti — katerih škodljivo bistvo se je razvilo do kraja šele pozneje — ali da so posledica zmedenosti spričo poloma mednarodne politike Druge internacionale. Niso pa te posamezne izjave značilne in pomembne spričo mnogo bolj pomembnih in značilnih dejstev, da tisk pod vplivom JSDS ni posnemal slabega zgleda avstrijskega ali nemškega socialnodemokratskega tiska, da ni hujskal na vojno, da ni zabredel v šovinizem in da je temu nasprotno odkrito pisal proti vojni. Te protivojne težnje so odločale in prevladoval.

Na podlagi takšne ocene delavskega tiska pod vplivom JSDS, ob upoštevanju razlogov avstrijskih oblasti, ki so ustavile izhajanje nekaterih socialnodemokratskih časnikov in dejavnost nekaterih društev in sindikalnih organizacij železničarjev iste smeri »glede na morebitne protimilitaristične izpade«, je mogoče zgoraj naštetá dejstva imeti za dokaze, da je slovenska socialnodemokratska stranka ob izbruhu vojne leta 1914 in v njenem začetku vztrajala na protivojnih stališčih. Pri tem se ni odpovedala zahtevam po nacionalni osvoboditvi in po zedinjenju jugoslovanskih narodov; poudarjala je novo mednarodnost in v socializmu slej ko prej videla rešitev človeštva.

Objektivno je takšno stališče JSDS vodilo, ne glede na izražene ali neizražene namene avtorjev oziroma oblikovalcev tega stališča, v protivojno akcijo in v protiaustrijstvo. To se je razvilo in razodelo šele po treh, štirih letih, v specifičnih oblikah.

²⁴ Glej op. 20, str. 231.

²⁵ Prav tam, str. 296.

Slovenska socialnodemokratska stranka kot zastopnica delavskega razreda na Slovenskem, ki se je čutila za del zatiranega naroda Slovencev, je od svojega začetka imela posluš za zahteve po nacionalni svobodi. Zato je bila do Avstrije v stalni opoziciji, a v številnih primerih sovražna. Zadosti je spomniti se miselnosti Etbina Kristana v prvih letih obstoja JSDS²⁶ ali predavanja Ivana Cankarja leta 1913 »Slovenci in Jugoslovani«.²⁷ Logično je bilo pričakovati, da takšna stranka ni mogla sprejeti z odobravanjem vojne, ki jo je vodila Avstro-Ogrska. Razen tega ne smemo pozabiti osnovne idejnopolične podlage socialne demokracije, to je njenega protikapitalizma, njenega socializma, kar jo je tiralo v opozicijo do obstoječega družbenega reda sploh.

Zgornjo oznako na posreden način potrjuje tudi ocena, ki jo je avstrijska državna oblast imela o slovenski socialni demokraciji. Omenili smo že, kako je ljubljansko državno pravdnishvo označilo »Zarjo«, da »se je med vojno na Balkanu in pozneje skorajda prepustila nacionalnim težnjam«.²⁸ Pri tem državni pravdnik ni očitil JSDS nacionalizma. To je bila značilna nadrobnost, kajti avstrijski državni uradniki so bili zadosti kvalificirani, da so se spoznali v raznih »izmih« in da so vedeli, kdaj se pojavljajo.

III

V zvezi s Tumovim spoznanjem, »da je podlaga in ves razvoj socialne demokracije k bistvenemu internacionalizmu v tem, da postane vsaka narodnost avtonomna v kulturnem in političnem oziru« — izraz »avtonomen« gre tu razumeti kot »svoboden« — je potrebno, da si ga zamislimo v tedanji razburkani in kritični dobi.

Leta 1914 je buržoaziji uspelo, da vsaka v svoji državi združi lasten narod (ali narode) za vojno. Prepričala je ljudske množice, da jih ogroža sovražnik od zunaj, da je domovina v nevarnosti, da je potrebna obramba države ali njen odločen nastop. Izzvala je patriotizem, ga stopnjevala v nacionalizem in šovinizem, celo v militaristično navdušenje. Okrog svojih vojnih ciljev razrednega značaja je zedinila ljudstvo v zavidljivo enotnost in ga poslala na bojno polje, na fronte, ki so presekale evropski prostor in na katerih so se spopadle milijonske armade v krvavem mežu. Kapitalistični razred je svojo vojno uspel narodu (ali narodom) natveziti kot pravično in obrambno, kot nacionalno. Val patriotizma, šovinizma in militarizma, ki je zajel vsako vojskujočih se držav znotraj njenih meja, je posekal do tedaj pomembni in mogočni internacionalizem delavskega razreda: preplaval ga je, odvrget, poteptal.

Tako posamezni razred, ki gospoduje v družbi — do socialističnih prevratov je bil to manjšinski razred — pridobiva druge razrede, tudi

²⁶ Članek F. Klopčiča »Prvi nastop Etbina Kristana za kulturno narodnostno avtonomijo leta 1898«, Sodobnost, Ljubljana 1965, št. 1—3.

²⁷ Zarja, št. 557, 558 in 559 z dne 15., 16. in 17. aprila 1913.

²⁸ Glej op. 12. Isti državni pravdnik se je leto kasneje izrazil o JSDS, da »ima vsekakor tukaj nacionalno obeležje«. (Poročilo državnega pravdnishva v Ljubljani o kršitvah javnega miru v letu 1915 z dne 12. jan. 1916, dok. Präs. 31/1/16, fond Predsedstva ministrstva za notranje zadeve na Dunaju, mapa 15.720 iz leta 1916, Arhiv Slovenije.)

zatirane, za svoje koristi in svoje cilje, pa jih razglašajo za nacionalne, za domovinske. Sredstva uporabljajo razna: bodisi da natvezi svoje predstave ali vsili svojo voljo ali eno in drugo v najrazličnejših razmerjih.

Razred, ki je zatiran v družbi, ne more iti po tej poti. Ubrati mora pot združevanja vseh zatiranih ali neenakopravnih razredov in slojev na podlagi boja zoper gospodujoči (manjšinski) razred. Čim več je skupnih interesov med zapostavljenimi razredi in sloji, čim večji je prepad, ki jih ločuje od vladajočega razreda, tem lažje je strniti neenakopravne v splošen odpor in nastop, tem bližje je enotnost večine ljudstva in zmaga te večine nad vladajočo manjšino. Če se pri tem posreči zatiranim razredom in slojem pridobiti za svoje koristi in cilje še zaveznika med zatiranimi narodi, tem zanesljivejša in hitrejša je njihova zmaga.

Delavski razred leta 1914 ni bil kos buržoaziji. Ni zajel vala njegovega patriotizma in vojnega hujskaštva, ni ugasil bakle, ki je zanetila vojni požar.²⁹

Strategija delavskega razreda, izdelana od socialnodemokratskih strank Druge internacionale, je bila preslabotna, zlasti preozka, brez zaveznikov, da bi v kritičnem trenutku razvoja obvladala bodisi vso družbo ali večino družbe in jo iz vojne krize popeljala v realne socialistične preobrazbe.

Tem problemom je posvečeno že marsikatero analitično zgodovinsko delo. Mnoge njih prvine so že jasne, druge čakajo razkritja.

Ena poglobitvenjših pomanjkljivosti v strategiji delavskega razreda leta 1914 — in v dobi pred njim — je bila zmotna ocena socialne demokracije glede odnosov med internacionalnim in nacionalnim ali z drugimi besedami odnosov med internacionalno solidarnostjo delavstva in nacionalnimi težnjami narodov. Ta pomanjkljivost zahteva pozornost še posebej v zvezi s tematiko pričujoče razprave.

Socialnodemokratske stranke, opirajoč se na nauke marksizma, so ocenjevale družbo in njen razvoj — če se omejimo na najpoglobitvenjša gledišča — prvič, na podlagi dejstev, da je družba razdeljena na razrede, med katerimi traja razredni boj, pri čemer je delavskemu razredu zgodovinsko pripadla naloga premagovanja razrednih nasprotij sploh, in drugič na podlagi odkritih družbenih zakonitosti, da gospodarska baza, zlasti razvoj produktivnih sil, ki določa odnose v proizvodnji, narekuje druge plati družbenega življenja. Ti nazori, v bistvu pravilni, toda v poenostavljeni obliki preozki in zato nezadostni, so vplivali na strategijo in taktiko socialnodemokratskih strank: razredni boj, gospodarski boj, mednarodna solidarnost ipd., kar je porodilo ideologijo internacionalizma tipa Druge internacionale.

Toda družba ne obstaja samo iz razredov. Družba se deli tudi na številne nacije. Obstoj nacij (sodobnih narodov), a še prej narodov kot etničnih skupnosti, je zgodovinsko dejstvo mnogih desetletij in stoletij. Narodi seveda sestojijo iz razredov, toda vsak narod kot enotnost razre-

²⁹ Ustavljam se na teh ugotovitvah, da si vzbujajo dodatna vprašanja. Tako npr. je vprašljivo, ali bi se dalo pogasiti »baklo vojne« v trenutku, ko je že gorela. H. Tuma odgovarja odklonilno. Semkaj spada možnost ali dopustnost delavskega generalnega štrajka proti vojni itd.

dov v njem naseljuje določeno ozemlje, ima določeno skupno preteklost, skupen način ureditve in gospodarjenja, skupen jezik, skupno kulturno raven, določene narodne tradicije, pa tudi močna nacionalna čustva in nacionalne težnje, da, celo nacionalne cilje. To so neizpodbitna dejstva, objektivno navzoča. Skupek določenih nacionalnih pojavov, vse, kar določeni skupnosti pripada kot nekaj nacionalnega, kar ji daje nacionalno obeležje — vse to je neločljivo od pojma in pojava sodobne nacije. Vse, kar je nacionalno, še ne pomeni nacionalizma ali šovinizma. Težnje posameznih narodov, zlasti malih, po svobodi, po suverenosti in po lastni državnosti ali po podobnih pravicah, ne pomenijo nacionalizma,³⁰ še manj šovinizma. Takšne težnje so sestavni del objektivnega razvoja družbe in človeštva prav tako kot težnje delovnih razredov po socialni svobodi, po odpravi razrednega izkoriščanja in zatiranja. Ene in druge težnje si v bistvu ne nasprotujejo, ampak konvergirajo.

Socialna demokracija v mednarodnem merilu pred prvo svetovno vojno ni upoštevala teh, danes očitnih, tedaj manj razvitih in perečih in zato nezadostno spoznanih dejstev. Toda med posameznimi socialnodemokratskimi strankami so glede tega obstajale dokajšnje razlike. Če npr. socialna demokracija Nemčije, ki je v idejnem pogledu vodila v Drugi internacionali, ni imela posluha za težnje drugih narodov, predvsem zatiranih ali neenakopravnih in je zato ves poudarek dajala internacionalizmu, se je socialna demokracija v mnogonacionalni habsburški monarhiji morala ukvarjati z nacionalnim vprašanjem. Tako se je avstrijska socialna demokracija izrekla leta 1874 na kongresu v Neudörflu blizu Dunajskega Novega mesta za samoodločbo narodov, leta 1899 na kongresu v Brnu pa za teritorialno avtonomijo posameznih narodov, pri čemer naj se Avstrija »preobrazi v demokratično narodnostno zvezno državo«. Pozneje je avstrijska socialna demokracija, v nasprotju z brnskim programom, dejansko pristala na idejo kulturno-nacionalne avtonomije narodov. Ne na eni, ne na drugi in ne na tretji podlagi ni zmogla zediniti vseh socialnodemokratskih strank, razdeljenih po narodnostih Avstrije in Ogrske. Še konkretnije so se ukvarjale z nacionalnim vprašanjem socialnodemokratske stranke zatiranih ali neenakopravnih narodov, največkrat malih narodov, kakor npr. slovenska, hrvatska, italijanska (za Trst in sosedne kraje), če se omejimo na jug Avstrije. K temu so jih silile razmere, v katerih so delovale in ki so jih morale upoštevati. Včasih so sprejemale zgrešene, včasih izboljšane avstrijske in le redko realnemu razvoju ustrezne politične rešitve.

V celoti vzeto, Druga internacionala ni sprevidela, da se v osvobodilnih težnjah zatiranih in neenakopravnih narodov skriva možnostni za-

³⁰ V političnem življenju se dogaja, da objektivni razvoj narodov k svobodi in osamosvojitvi označujejo za nacionalizem prav tako kot subjektivne težnje narodov po svobodi. Dasi so v vzrokih možne razlike, gre v obeh primerih za upravičen nacionalizem. Tak nacionalizem se pojavlja pri zatiranih ali neenakopravnih narodih in etničnih skupnostih. Razlikuje se bistveno od nacionalizma narodov, ki so nacionalno svobodni in suvereni, ki pa stremijo razširiti svoj vpliv na rovaš drugih narodov ali utrditi svoje gospodstvo nad njimi. Zadnji nacionalizem je ovira družbnemu razvoju in sožitju narodov ter je pogosto vzrok ali povod ali spremljevalec razprtij, agresije, militarizma, osvajanja. Zato se spreobrača v šovinizem itd.

veznik delavstva v njegovem protimeščanskem in protikapitalističnem boju. Zato tega zaveznika ni znala pridobiti (tudi drugih zaveznikov ne!). Za reševanje nacionalnih vprašanj s stališča mednarodnega socializma ni imela smisla in sposobnosti.

Povrh tega je v politični praksi, v vsakodnevni javni dejavnosti prihajalo do popačitve ideje internacionalizma in sicer od omalovaževanja nacionalnih teženj, do ravnodušnosti k nacionalnim interesom narodov, tudi malih in zatiranih; ponekod se je izcimil agresivni internacionalizem ali — obrnjeno — protinacionalizem.

V spopadu internacionalizma, ki ga je predstavljala socialna demokracija, z nacionalnimi težnjami — resničnimi ali namišljenimi in zlorabljenimi — oziroma v nerazumevanju teh dveh procesov razvoja, ki sta se objektivno zblíževala in subjektivno dala zblížati, je eden poglavitnih vzrokov, da je strategija delavskega razreda leta 1914 doživela polom, da je propadla Druga internacionala. Delavski razred je bil izigran, meščanstvo ga je prekosilo.

Komunistične partije, ki so nastale po ruski revoluciji in po prvi svetovni vojni, upoštevajoč sveže izkušnje ter Leninovo teorijo in akcijo, so znale oceniti revolucionarni pomen nacionalnih gibanj, dasi ne takoj in v celoti. Mnoge med njimi so delavstvu priborjevale vlogo vodilnega razreda v naciji in uresničile predvidevanja Marxa in Engelsa v »Manifestu komunistične partije« iz leta 1848, da se mora proletariat »dvigniti na stopnjo nacionalnega razreda« ali — kakor piše v angleški izdaji leta 1888 — »uveljaviti se kot vodilni razred nacije«.³¹

Ko poznamo zdaj izkušnje preteklosti, lahko prisodimo dr. Henriku Tumi, levemu socialdemokratu na Slovenskem, globoko prenikovanje v nauke prvih vojnih mesecev leta 1914, zapisane na straneh »Naših zapisov«, namreč da so bile odveč vse dotedanje »frazе anacionalizma in antinacionalizma« — naj še enkrat poudarimo, kako imenitno je zadel tarčo socialnodemokratske prakse! — in da ni »bistvenega internacionalizma« brez avtonomije narodov »v kulturnem in političnem oziru«. Izrazil je ideje, ki so si nato utrle pot in ki so danes na vedno širšem prostoru naše planete očitne in neosporne, dasi nismo prizanešeni nasprotnih pojavov.

Sam H. Tuma je pozneje v svojih spominih zapisal, ko je orisal svoje priprave za mednarodno konferenco socialistov leta 1917 v Stockholmu in ko do konference zaradi razcepljenosti socialističnih strank centralnih in antantnih držav ni prišlo:

»Takrat sem se končno prepričal, da je Druga internacionala bila le na papirju internacionala, ker se ni nikdar niti znala niti hotela lotiti radikalne rešitve nacionalnih vprašanj v internacionalnem smislu.«³²

To je klasičen sklep našega odličnega delavskega in socialističnega teoretika.

³¹ O varianti angleške izdaje Manifesta komunistične partije leta 1888 v navedenem primeru glej opombo v II. ruski izdaji Marxovih in Engelsovih del, zvezek 4, Moskva 1955, str. 444. Te opombe v slovenskih prevodih doslej (jan. 1970) ni.

³² Henrik Tuma, Iz mojega življenja, Ljubljana 1937, str. 359.

Slovenska socialnodemokratska stranka ni bila leta 1914 osamljena v protivojnem stališču. Podobno sta ravnali dve sosedni stranki, italijanska v Trstu in hrvatska (za Hrvatsko in Slavonijo).

Vodstvo Italijanske socialistične stranke v Avstriji je imelo sedež v Trstu. Julija 1914 se je vodstvo JSDS po sklepu kongresa preselilo iz Ljubljane v Trst. Tako sta se v Trstu znašli vodstvi dveh delavskih strank. Pričevanja, predvsem memoarska,³³ govorijo o usklajevanju politike obeh vodstev v mnogih zadevah, tako tudi v odnosu do vojne.

Socialisti obeh strank, to se pravi obeh poglavitnih narodnosti v Trstu, so poleti 1914 enako osuplo gledali na politiko vodilnih evropskih socialnodemokratskih strank, predvsem nemške, francoske in avstrijske. Povezani dolga leta s politiko dunajskega vodstva socialne demokracije, so presenečeno spremljali »vojnopatriotične« izjave znanih socialističnih vodij in poslancev avstrijskega parlamenta. Tržaško glasilo italijanskih socialistov »Il Lavoratore« je obsodil pisanje dunajske »Arbeiter-Zeitung« v prid vojne in je nedvosmiselno odklonil njeno stališče. Pač pa je »Il Lavoratore« pritrdil protivojnemu stališču Socialistične stranke v Italiji, ki tedaj še ni bila vpletena v vojno.

Zgodovinar G. Piemontese je leta 1961 zapisal takole oznako za socialistični »Il Lavoratore«: »... list je bil pacifist od prvega do zadnjega dneva vojne in je dajal poseben poudarek geslu: Ne zmagovalcev, ne premagancev.«^{33a}

Pacifizem je bil seveda v navzkrižju s patriotizmom socialnodemokratskih voditeljev na Dunaju, v Berlinu in Parizu, bil pa je tudi daleč od revolucionarne protivojne politike in akcije.

Ivan Regent piše v spominih, da so tako italijanski kot slovenski delavci v Trstu, »vedno puntarsko« razpoloženi, »pričakovali, da Internacionala ne bo ostala pasivna in bodo socialistične stranke vojno preprečile«. Ko se to ni zgodilo, so »kljub razočaranju in obupu« »posamezni delavci v Trstu prihajali v prostore Izvršnega odbora jugoslovanske in italijanske socialistične stranke in zahtevali, naj se vendarle uresničijo sklepi Druge internacionale, za katere so dobro vedeli. Jugoslovanska socialnodemokratska stranka v Avstriji tedaj teh sklepov sama ni mogla uresničiti, ker je bila prešibka, niti ne skupaj z italijansko socialistično stranko v Avstriji. Izdali smo le protivojni proglas, ki ga je policija takoj zaplenila in zaprla nekaj tovarišev.«³⁴

³³ Prav tam, str. 351—359; dalje Ivan Regent, Odlomek spominov o ustanovitvi Komunistične partije v Julijski krajini in Istri v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1960, št. 2, str. 299—303. Glej tudi Ivana Regenta Spomini, Ljubljana 1967, str. 87. Nima pa o tem ničesar R. Golouh v Pol stoletja spominov, Ljubljana 1966.

^{33a} Giuseppe Piemontese, Il movimento operaio a Trieste, Udine 1961, str. 308. Nadrobna razčlemba socialističnega gibanja med italijanskim delavstvom v Trstu leta 1914—1915 čaka raziskovalcev.

³⁴ Navedeni v op. 33 odlomek spominov Ivana Regenta, str. 302. Glej tudi njegove »Spomine«, izdane v knjigi leta 1967, str. 84—86, kjer pisec ne omenja protivojnega razglasa. Sodeč po takratnem položaju, je malo verjetj v prid običev protivojnega razglasa. Dokumentarne potrditve razglasa doslej ni.

Kakor bomo videli v naslednjih izvajanjih, se je usklajevanje politike obeh vodstev slovenske in italijanske socialne demokracije v odnosu do vojne nadaljevalo tudi leta 1915.

Socialnodemokratska stranka Hrvatske in Slavonije je bila ob izbruhu vojne leta 1914 deležna hujšega pritiska in preganjanja kot slovenska. Državna oblast je ustavila dejavnost vseh strankinih in sindikalnih organizacij na Hrvatskem in preprečila izhajanje vsega tiska teh organizacij socialnodemokratske smeri.

V tem oziru se oblast na Hrvatskem ni izkazala slabše od oblasti v Bosni in Hercegovini, ki v tej pokrajini po atentatu v Sarajevu sicer ni prepovedala socialnodemokratske stranke, njenih sindikatov in njenega tiska, je pa z izjemnim režimom, uvedenim v Bosni in Hercegovini, počasi zadušila bosansko delavsko gibanje.

Vitimir Korać, poleg Viljema Bukšega vodilni hrvatski socialni demokrat, znan reformist, ki je v meščanski Jugoslaviji leta 1919 postal kraljevski minister, je o reakciji na Hrvatskem leta 1914 pisal pozneje, leta 1929, da je prepoved socialnodemokratskih organizacij in tiska na Hrvatskem »narekovalo prepričanje oblastnikov, da je bilo delavsko gibanje na Hrvatskem, navzlic njegove oportunistične taktike. (tako piše sam V. Korać! F. K.), hujši nasprotnik avstro-ogrske vladavine kakor mnoga druga »revolucionarna«, in »razredno-zavedna« gibanja...»³⁵

V. Korać priznava, da »prvi dve leti vojne ni bilo govora o kakšnih akcijah delavskega gibanja na Hrvatskem«. Priznava, da je bilo pisanje socialnodemokratskega tiska v nemškem delu Avstrije in na Madžarskem »daleč od iskrenih internacionalističnih čustev«³⁶ in da je zato prihajalo do različnih pogledov na vedenje socialistov med vojno, o čemer je nastala razna literatura.

Tu pripominja V. Korać značilno stališče, ki se je izoblikovalo med preostalimi v zaledju funkcionarji socialnodemokratske stranke:

»Tistih nekaj poglavitnih ljudi delavskega gibanja na Hrvatskem in v Slavoniji, ki niso odrinili na vojsko, je bralo to različno literaturo in med seboj razpravljalo. Vsa stališča v njej so pri nas izstopala v še bolj zapleteni obliki, kajti šlo je še za vprašanje našega naroda in njegovega političnega zedinjenja.«³⁷

Ta izjava, dasi iz poznejše dobe, osvetljuje idejnopolitične stiske tedanjih socialnih demokratov v jugoslovanskih pokrajinah Avstro-Ogrske. Niso samo razredni položaj in razredna nasprotja proletariata narekovala protivojna stališča, marveč je v tem smislu vplival tudi položaj zatiranih narodov z njihovimi težnjami po nacionalni svobodi.

V

Slovenska socialnodemokratska stranka je vztrajala pri protivojnim stališču tudi leta 1915 in kasneje.

³⁵ Vitimir Korać, *Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, knjiga prva, Zagreb 1929, str. 235. Navedbe je prevedel pisec članka.

³⁶ Prav tam, str. 236 in 235.

³⁷ Prav tam, str. 235.

Značilno in pomembno je njeno vedenje pred vstopom Italije v vojno maja 1915 na strani zahodnih velesil ali antante. Morala je upoštevati, da bi se z vstopom Italije v vojno prenesel vojni vihar neposredno na rob slovenskega ozemlja in s tem bi bil slovenski narod ogrožen bolj kot prej. Tako se je vprašanje vojne zaostriло. Odgovornost socialnih demokratov do delavstva in do svojega naroda se je povečala in terjala jasnosti.

V še bolj kočljivem položaju se je znašlo italijansko delavstvo v Trstu, Tržiču, na Goriškem, v Istri, ki je bilo v veliki večini socialistično.

V tako važnem trenutku političnega razvoja sta obe socialnodemokratski stranki, slovenska in italijanska v Trstu, našli razumevanje za skupen nastop s protivojnihi stališč.

O tem piše Henrik Tuma:

»V aprilu leta 1915 se je na pobudo Valentina Pittonija, tržaškega socialnodemokratičnega poslanca v dunajskem parlamentu in voditelja velikih delavskih konsumnih zadrug v Trstu, vršil zaupni sestanek predstavnikov obeh socialnodemokratičnih strank na Primorskem, italijanske in slovenske, da zavzamejo stališče glede pretečega vstopa Italije v vojno proti Avstriji. Po daljšem stvarnem razgovoru, pri katerem se ni pokazalo niti najmanjše nasprotje med slovenskimi in italijanskimi sodrugji, je bila soglasno sklenjena naslednja izjava: Združene socialnodemokratične stranke na Primorskem obsojajo vojno in nacionalistične težnje, ki so dovedle do vojne. Izrekajo se tako proti zahtevam antante kakor tudi proti zahtevam centralnih držav. Zahtevajo pa, da se Trst z okolišnjim ozemljem izreče za samostojno svobodno samoupravno mesto. Trstu je pridružiti toliko ozemlja, da bo prostora za poln gospodarski razvoj in da se ustanovi med obema narodoma, italijanskim in slovenskim, pariteta. Tržaško ozemlje naj obsega miljski polotok, ozadje Trsta do Krasa in bližnji Krás s Tržičem, tako da bi na zapadu segalo do Soče.«³⁸

Pri vsej vprašljivosti spominov gre v navedenem primeru upoštevati izredno skrbnost Henrika Tume do preteklosti in njegovo vestnost pri shranjevanju važnih listin in korespondence. Pri njem srečujemo tudi zrelo doslednost v pogledih, njihovo nepretrgano zvezo. To dovoljuje sprejeti Tumovo pričevanje. Poleg tega našete okoliščine v Trstu dovoljujejo sprejeti resolucijo, ki jo Tuma navaja, kot pristen izraz takratne idejne usmeritve vsaj enega dela vodilnih osebnosti slovenske in italijanske socialne demokracije v Trstu. Med drugimi vodilnimi socialisti so se pojavljale po eni strani težnje sodelovanja z oblastjo v prehrani prebivalstva brez kakršnekoli povezave s protivojno dejavnostjo, po drugi strani pa zgolj protiaustrijsko brez socialistične perspektive; privrženci

³⁸ H. Tuma, Iz mojega življenja, Ljubljana 1937, str. 351. Potrdila Tumovih navedb doslej ni zaslediti. V slovenskem socialnodemokratskem tisku omenjena resolucija ni bila objavljena in spričo vojne cenzure tudi ni mogla biti priobčena. Ni je pri italijanskih zgodovinarjih Trsta kakor npr. pri G. Piemontese in Schiffrerju, ki v delih, objavljenih po drugi svetovni vojni, prinašata zelo malo faktografskega gradiva za leta 1914 in 1915 in se ne spuščata globlje v dogodke znotraj socialističnega gibanja v Trstu. Tumove navedbe posredno potrjuje idejnopolitična usmeritev V. Pittonija; deloma tej smeri ustreza pisanje v »Il Lavoratore«.

teh teženj so se večidel umaknili iz aktivnega strankinega dela v Trstu.³⁹ Iz tega se dá sklepati:

V začetnem obdobju vojne se je v vrstah tržaške socialne demokracije pričelo temeljito razločevanje. Medtem ko je del socialistov zapuščal dosledna socialistična in internacionalistična stališča, je najaktivnejši in najodgovornejši del slovenskih in italijanskih socialnih demokratov v Trstu in Primorju zagovarjal protivojno stališče in zavračal vojne cilje obeh blokov imperialističnih držav. Spričo dejanskega vstopa Italije v vojno, kar se je zgodilo 23. maja 1915, zasluži takšno stališče vsakršno priznanje. Ta del vodilnih tržaških socialdemokratov, nastopajoč v imenu obeh strank, je nakazal pozitivno rešitev tržaškega vprašanja, to je vprašanja sožitja Slovencev in Italijanov v Trstu in na Primorskem. »Samostojno svobodno samoupravno mesto« za Trst z okolico — to je bil demokratičen in realen program za rešitev spora, ki je iz notranjega avstrijskega prerasel v mednarodnega in je bil prav tiste dneve vključen v tajni londonski pakt med Italijo in antanto z določbo, da ima Trst — poleg drugih ozemelj — pripasti Italiji kot nagrada za njen vstop v vojno na strani antante.

Kakšna velika razlika je bila med imperialističnim apetitom zahodnih držav in stališčem primorskih socialistov!

Z upravičenim zadovoljstvom je lahko Henrik Tuma komentiral omenjeno izjavo: »Ta resolucija primorskih socialnodemokratskih strank kaže, kako stvarno stališče je delavstvo zavzemalo pri narodnostnem vprašanju, ki ga je vedno vedelo vezati z odločilnim gospodarskim vprašanjem.«⁴⁰

VI

Socialnodemokratski tisk na Slovenskem, strankin in sindikalni, je leta 1915 nadaljeval objavljati vesti protivojnega in internacionalističnega značaja, kar je bilo spričo vojaške cenzure precej tvegano dejanje, saj je bil npr. zaplenjen Majniški manifest, ki ga je hotela izdati JSDS leta 1915.

Strankino glasilo »Zarja«, ustavljeno 27. julija 1914, je 1. maja 1915 spet prišlo na svetlo, to pot v Trstu kot tednik. Izšle so štiri številke, na kar je »Zarja« zaradi frontnih razmer ob nastali vojni z Italijo zamolkla, da se pojavi prav tam septembra istega leta kot dnevnik, katerega je izšlo 13 števil.

V prvomajski številki 1. 1915 je »Zarja« takole skromno, toda vztrajajoč na svojem sporočala svojim »čitateljem«:

»Ostati hočemo zvesti našim načelom, braniti hočemo principe mednarodnega socializma in stremljenja mednarodne stranke.« »Izhajajoč iz tega stališča sodimo, da bi se dalo o nekaterih izjavah nemške in francoske socialnodemokratske stranke marsikaj izpregovoriti in da so bili

³⁹ O obeh tokovih piše Ivan Regent v omenjenih »Spominih«, str. 87 in 89, zaradi česar pripominja: »Neverjetno, kako malo socialističnega je bilo v nekaterih članih socialistične stranke.«

⁴⁰ Glej op. 38.

nekateri izrazi glasila nemške socialne demokracije v Avstriji »Arbeiter-Zeitung« zelo neprimerni.«

Kritika je rahla, nedorečena, njen smisel pa ne pušča dvomov, da gre za odklonilno mnenje o vodilnih evropskih socialističnih strankah.

»Mednarodnost ni premagana, mednarodnost je mogoča in neizogibna!« — vzklika »Zarja« v isti številki, poudarjajoč ta načela v dobi avstrijskega šovinizma.

V septembrskih številkah »Zarje« najdemo dvojce poročil o dveh socialnodemokratskih strankah, zanimivih zaradi stališč do imperialistične vojne, in sicer o ruski in srbski socialni demokraciji.

Pod naslovom »Ruski socialni demokrati in vojna« beremo:

»Švedski list »Socialdemokraten« piše, da so v ruski socialni demokraciji tri struje z ozirom na vojno. Voditelji teh struj so v inozemstvu. Lenin zastopa mišljenje, da se vojska socialne demokracije sploh ne tiče, edino le kot posredovalka revolucije na Ruskem. Plehanov zastopa nasprotno smer in trdi, da ne more biti nič važnejšega, nego je uničenje nemškega militarizma in imperializma. Želi celo podpirati rusko vladu v borbi proti Nemčiji. Sredino teh struj pa zastopa npr. Akselrod...«⁴¹

Ta razčlenba struj glede na odnos do vojne ni bila tipična samo za razmere v socialni demokraciji Rusije. Dala je slutiti o razločkih in razcepih tudi v drugih delavskih strankah in s tem odkrivala pereča in boleča vprašanja znotraj delavskega gibanja. Zato je bila zanimiva za slovenske socialiste.

Mimogrede naj zabeležim, kolikor sem mogel opaziti, da se je s to beležko prvič pojavilo ime Lenina v slovenskem delavskem tisku.

Obsežnejša je informacija o politiki in dejavnosti srbske socialnodemokratske stranke. »Zarja« je namreč pod naslovom »Pismo srbskega sodruga«⁴² priobčila pismo Dušana Popovića, voditelja srbskih socialnih demokratov, ki ga je povzela — verjetno s posredovanjem drugega tiska — po listu »Naše slovo« (Naša beseda), glasila ruskih socialnih demokratov v Parizu. D. Popović poroča, da je v Nišu in da sam ureja strankin list »Radničke novine«, ki so dosegle tako visoko naklado, kakršna je bila v najboljših časih pred vojno. Iz tega bi se dalo sklepati, da je protivno stališče srbske socialnodemokratske stranke našlo dober odmev med ljudstvom.

»Glede sedanje vojne — nadaljuje D. Popović — smo vsi brez izjeme njeni nasprotniki že od začetka.«

V »Zarji« se po teh besedah pojavi bela lisa: državni cenzor je črtal nekaj stavkov, ki so zato izginili iz tiska. Slovenski bralec ni mogel takrat zvedeti, kaj je pisal D. Popović. Danes vemo iz objavljenega v srbski zgodovinski literaturi pisma D. Popovića, da je avstrijski cenzor vrgel iz »Zarje« naslednje stavke:

»V bistvu Srbija brani svoje življenje, svojo neodvisnost, ki jo je ogrožala Avstrija nenehno tudi pred sarajevskim atentatom. In če bi

⁴¹ Zarja, Trst, št. 8 z dne 18. sept. 1915. Podčrtano v listu.

⁴² Prav tam, št. 17 z dne 29. sept. 1915.

socialna demokracija kakšne dežele imela sploh pravico, da glasuje za vojno, bi predvsem to veljalo za Srbijo.⁴³

Zares, cenzor se je razumel na osnovna in kočljiva vprašanja socialistične politike, neprijetna in nevarna za avstrijsko državo ter pohujšljiva za delavsko gibanje v Avstriji.

Nadaljevanje v »Zarji« glasi:

»A pri nas je odločevalo dejstvo, da je vojna med Srbijo in Avstro-Ogrsko le majhen del, le predigra k evropski svetovni vojni, ki ni mogla imeti po našem najglobokejšem prepričanju drugačnega značaja nego imperialistične, kapitalistične vojne. Zaradi tega smo smatrali za največjo dolžnost, kot del velike socialistične delavske internacionale, da nastopimo z vso odločnostjo proti vojni.«⁴⁴

V teh ocenah je bistvo imperialistične vojne in obrambne vojne Srbije ter bistvo odločitve srbskih socialistov proti vojni.

D. Popović se nato zavé razlik v mednarodnem delavskem gibanju in nadaljuje:

»Nismo hoteli spraviti s svojim stališčem v internacionalo nesoglasje — oh, in naš sklep je prinesel proti naši volji nesoglasje, kajti glasovale so skoraj vse druge socialistične stranke za vojno.

To je bil za nas silen udarec, največji v našem življenju. Ali prav nič ni omajal našega stališča in tudi ne našega najglobokejšega prepričanja, da smo delali kakor socialisti. Pozneje so nastopili dogodki, ki so nas podkrepili v našem naziranju o vojni in čez nekaj mesecev smo zvedeli v naše največje veselje, da je del najboljših socialistov enakega naziranja.«⁴⁵

Ponatiskovanje pisma Dušana Popovića je očitno ustrezalo osnovnim protivojnim razpoloženjem in mislim v vodilnih krogih slovenske socialnodemokratske stranke. Informacije, podobne zgornjim dvem, so utrjevale takšna strujanja med slovenskimi socialisti in vzpodbujale k vztrajanju na zavzetih stojiščih. Tako se je nadaljevalo v letih 1916—1917, čeprav v drugačnih oblikah zaradi spremenjenih razmer.

Našteta dejstva zadosti prepričljivo pričajo o protivojni politiki slovenske socialne demokracije (ali JSDS) v letih 1914 in 1915, tako pred izbruhom prve svetovne vojne kakor ob njenem začetku, ob njeni razširitvi maja 1915 in pozneje.⁴⁶ Zabeležili smo tudi pojave, ki so nasproto-

⁴³ Dr. Sergije Dimitrijević, Srpski socialisti i ujedinjenje Jugoslavije. Arhivski almanah, Beograd 1960, br. 2—3. Glej o tem tudi Prispevke za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1962, št. 1, str. 327—328. Prevod pisma D. Popovića v Prispevkih je originalu zvestejši od prevoda v »Zarji«.

⁴⁴ Zarja, Trst, št. 17 z dne 29. sept. 1915.

⁴⁵ Prav tam.

⁴⁶ O tem sem govoril na V. mednarodni konferenci zgodovinarjev delavskega gibanja septembra 1969 v Linzu. Pričujoči članek je razširjena verzija razprave, ki sem jo pripravil za linško konferenco. V knjigi Ivan Cankar in slovenska politika leta 1918, Ljubljana 1968, piše Dušan Kermavner, da sta slovenska socialna demokracija in italijanska v Trstu v prvih dneh prve svetovne vojne »obe načelno vztrajali na protivojnem stališču« (str. 207, Dodatek), ne da bi se spuščal obsežneje v obravnavo te trditve.

vali takšni protivojni politiki, ki so podpirali obrambo avstrijske »domovine« in notranji mir v državi. Res pa je, da je bilo takih pojavov manj od prvih, protivojnih, da niso prevladovali v stranki in ji dajali pečat.

Zato morajo od slovenske socialnodemokratske stranke kot celote, v njenih osnovnih pojavih, odpasti obči očitki, da se je v odnosu do vojne leta 1914 obnašala kot večina socialnodemokratskih strank v osrednji in zahodni Evropi in da zato zasluži obsodbo kot »socialpatriotska«, kot »socializdajalska«. Takšne pavšalne obtožbe in obsodbe niso utemeljene. Do njih je prišlo in so se dolgo obdržale, na eni strani, kot plod neznanja ali površnosti, plod predstav, ki so nastale po analogiji in ki so se ujemale s potrebami političnega boja, na drugi strani pa kot posledica vedenja slovenske socialnodemokratske stranke same, ki je branila politiko Druge, socialistične internacionale, ki je hitela junija 1919 včlaniti se v to internacionalo, ko se le-ta po polomu 1914—1918 še ni mogla postaviti na noge in ko je obstajala že Tretja, komunistična internacionala, in ki tudi v poznejših letih (1920—1929) s svojo dejavnostjo in zlasti v svojem zlobnem antikomunizmu ni vzbujala in dopuščala nobenih primerjav z njeno bolj ali manj pozitivno dobo od leta 1896 do leta 1914.

Rehabilitacija slovenske socialnodemokratske stranke glede njenega odnosa do vojne leta 1914 seveda ne pomeni njene celotne rehabilitacije. Gre za popravek na enem, sicer važnem, področju njene politike in idejne usmeritve, ne pa za odpuščanje številnih »izvirnih grehov« slovenske socialne demokracije v dobi do leta 1914 in še bolj v dobi po letu 1914 ali 1917.

V zgodovini Druge internacionale, v zgodovini nemške, francoske in avstrijske socialne demokracije še posebej, je pomenila vojna leta 1914 oziroma odnos do nje veliko in usodno prelomnico. Od politike mednarodne solidarnosti delavstva, od politike proti vojni in za mir se je politika navedenih organizacij sprevrgla v njuno nasprotje: vodile so politiko obrambe domovine ali vojno politiko, sodelovale so z lastno buržoazijo glede imperialističnih ciljev navzven do drugih držav in narodov in glede notranjega miru v državi. Takšen preobrat je prejel politično in moralno oznako »izdajstva socializma«, »izdajstva koristi delavskega razreda«.

Ce torej slovenska socialnodemokratska stranka v celoti vzeto zaradi svojega protivojnega stališča leta 1914 ne more biti od takrat uvrščena v tabor »izdajstva socializma«, vznikne vprašanje: Ali je sploh kdaj pozneje zdrknila v tabor reformizma in izdajstva? In če je, kdaj se je to zgodilo?

Oportunistične in reformistične pojave v JSDS beležimo že v dobi pred prvo svetovno vojno. Spomnimo se zmočnih pogledov Etbina Kristana na jugoslovansko vprašanje, zapopadenih v tako imenovani »tivoljski resoluciji« iz leta 1909. Spomnimo se prakse socialnodemokratskih lokalnih vodij, večidel uslužbencev konzumnih trgovin, med stavko zasavskih rudarjev leta 1906. Spomnimo se kritike inž. Antona Štebija leta 1913—1914, naperjene zoper pomanjkljivosti v JSDS, ko ugotavlja »varanje naše strankine duše«, »zastrupljevanje strankinega življenja«, ko

ocenjuje »marsikatero potezo, marsikak taktični korak« sindikalnih organizacij kot dotik »prav blizu reakcionarnega gibanja«, ko zahteva, da se mora iztrebiti »vse rejenje v stranki« in iz sindikatov »marsikatero osebo iz svoje današnje službe odstaviti in nadomestiti z drugo« itd.⁴⁷

Ta seznam je mogoče mnogokratno povečati.

Poglavitne pomanjkljivosti in začetek poloma JSDS opazimo od 1. 1917 dalje. V tej dobi hiti slovenska socialna demokracija svoji katastrofi nasproti. Zgodilo se je to na vozliščnih vprašanjih, kakršna je vojna kriza ustvarjala in silila k neodložljivim njihovim rešitvam. To je bil odnos do oktobrske revolucije v Rusiji, odnos do velikega nastopa delavskega razreda v Avstriji, vštevši Trst, januarja 1918, ki je odpiral možnosti revolucionarnega, socialističnega izhoda iz vojne; to je bil odnos do nacionalnih gibanj v Avstriji, še posebej do gibanja doma na Slovenskem, ki ga je sprožila in mu dala pečat tako imenovana majniška deklaracija poslancev Jugoslovanskega kluba v dunajskem parlamentu; s tem v zvezi je šlo za odnos do domače, slovenske buržoazije, to se pravi za sodelovanje vodstva JSDS s tem meščanstvom; to so bila nadalje vprašanja nove države Srbov, Hrvatov in Slovencev (ali SHS), udeležba socialnih demokratov v narodnih vladah in v centralni beograjski vladi, znana kot politika ministerializma itd. V vseh teh temeljnih dogodkih in vprašanjih politike se je slovenska socialna demokracija pričela razslojevati, cepiti. Njeno vodstvo je v večini izvajalo politiko podreditve delavstva in delovnega ljudstva interesom meščanstva, politiko reform namesto usmeritve k osvojitvi oblasti, to je k socialistični revoluciji, objektivni pogoji za katero so obstajali leta 1918—1920. Tu so »izvirni grehi« JSDS! Tu je prenehala zgodovinska naloga socialne demokracije in od tu pričenja na Slovenskem svoj obstoj in vzpon komunistična partija.

To so že dogodki in pojavi, ki presegajo okvir pričujočega članka.

Резюме

АНТИВОЕННАЯ ПОЗИЦИЯ СЛОВЕНСКОЙ СОЦИАЛДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ В 1914—1915 ГГ.

В соответствии с упрощенными взглядами, что все социалдемократические партии в начале империалистической войны 1914 г. — кроме российской и сербской — поддерживали буржуазию в ее военной политике и тем совершили отступление от идей социализма и интернационализма, в ряд предательских рабочих партий зачислена и с. д. партия в Словении.

На основании документов из архивов и данных из газет, автор опровергает априорные представления о словенской социалдемократии и доказывает, что она не превратилась в сторонника войны и в проповедника социалпатриотизма. Она, правда, не заняла последовательной интернационалистской позиции, не вела антивоенных акций и не перестроилась для ведения такой политики и деятельности. Однако, она нисколько не поддавалась шовинизму и военному угару и сохранила антивоенную точку зрения. Это видно по ее отношению к событиям в Сараево, по ее отрица-

⁴⁷ Inž. Anton Štebi, Delavski problemi in organizacije, Naši zapiski, 1913—1914; prav tako njegova beležka Časopisje, Naši zapiski, 1914, št. 3—4, str. 107—108.

тельной оценке австрийского ультиматума Сербии, сваливая вину за события на правительство Австро-Венгрии, вследствие чего австрийские власти прекратили выпуск с. д. газет „Заря“ и „Рудар“ и пресекли деятельность с. д. общества „Бодочност“ и трех локальных профсоюзных организаций железнодорожников, „чтобы предотвратить антимилиитаристские выступления“. Подытоживая первые уроки войны два месяца после ее начала, с. д. журнал „Наши записки“ заявил в последнем номере, что война отбросила „все фразы анационализма и антинационализма“, что „существенный интернационализм“ заключается „в достижении всякой нацией автономии в культурном и политическом отношении“, что идею объединения югославянских народов следует отстаивать и впредь, что для социалдемократии возникла необходимость „пересмотреть свою деятельность“, „ставить себе новых задач“ и добиться „активнейшего интернационала“. Накануне вступления Италии в мае 1915 г. в войну на стороне антанты и в связи с тем возникновением фронта на границах Словении, словенская социалдемократическая партия и итальянская социалдемократическая партия Триеста в принятой совместной резолюции „осуждают войну и националистические тенденции“, „отвергают как требования антанты так и требования центральных держав“ и предлагают образовать Триест как „самостоятельный и свободный самоуправляющийся город“. Словенская с. д. печать в 1915 г. объявляет сведения о антивоенной политике российских и сербских социалдемократов и на ее страницах впервые появляется имя Ленина как последовательного борца против войны.

Подобную позицию, как словенская, заняли уже упомянутая итальянская с. д. партия Триеста и с. д. партия Хорватии.

Переход словенской социалдемократической партии на позиции сотрудничества с буржуазией осуществился позже, в гг. 1917—1918.